

Із плеяди ректорів

[В. Камчатный, випускник НТУ «ХПІ»]

#14-15 от 15.09.2015

(1917 . –) 1915 – 1918 . , , . .
(1855 – 1918 .).

11 серпня 2015 р. виповнилося 160 років від дня народження видатного вченого-хіміка, у 1915–1918 рр. директора (із 1917 р. – ректора) Харківського технологічного інституту, Заслуженого професора Івана Павловича Осипова. Він народився 30 липня (11 серпня за новим стилем) 1855 р. у м. Харкові. Після закінчення в 1871 р. 2-ї чоловічої Харківської гімназії для подальшого навчання І. П. Осипов обрав фізико-хімічне відділення фізико-математичного факультету Харківського університету. Його вчителями, зокрема, були засновник сучасної фізичної хімії, майбутній академік М. М. Бекетов, професори Г. І. Лагермарк та О. П. Ельтеков. Перша студентська робота І. П. Осипова, присвячена вивченню дії сірчаної кислоти на амілен, як серйозне дослідження, була заслухана 6 березня 1875 р. на засіданні відділення хімії Російського Фізико-хімічного товариства в присутності Д. І. Менделєєва та надрукована в Журналі товариства. У своїй другій роботі Іван Осипов визначив довжину секундного маятника для м. Харкова.

Після закінчення у 1876 р. університету І. П. Осипов отримав ступінь кандидата фізико-хімічних наук та був призначений позаштатним лаборантом університетської хімічної лабораторії. Його третя наукова робота присвячувалася дослідженню процесу взаємного витіснення хлору та кисню із сполук з воднем. Доповідь про неї було зроблено на засіданні фізико-хімічної секції Товариства дослідних наук Харківського університету 21 вересня 1877 р. у присутності наукових «світил» – М. М. Бекетова, Л. Л. Гіршмана, А. К. Погорєлка, М. М. Флавицького, А. П. Шимкова та інших. З цього дня І. П. Осипов офіційно став вважатися

членом секції.

У жовтні 1877 р. І. П. Осипов був зарахований стипендіатом для підготовки до професорського звання. Матеріальні труднощі змусили його в період із 1876 до 1887 рр. поєднувати університетську діяльність із викладацькою роботою в середніх навчальних закладах. У 1886 р. І. П. Осипова призначено приват-доцентом, йому було доручено викладання курсів теоретичної та органічної хімії. Становленню вченого сприяли закордонні наукові відрядження. Так, у 1884 р. він побував у лабораторії німецького фізико-хіміка Ф. Штомана, а влітку 1886 р. – відвідав лабораторію німецького хіміка Ф. Кекуле. Із 1887 р. І. П. Осипов перебував у Франції, де стажувався в лабораторіях професора В. Ф. Лугініна, академіка П. Бертло, професора Ш. Фріделя. Там він познайомився з відомими вченими Л. Грімо, А. Ле-Шательє, Ж. Ле-Белом, Г. Ліпманом. Влітку 1891 р. науковець працював у лабораторії академіка Д. Буті в Сорбонні. У 1906 р. – вивчав досвід роботи хімічних лабораторій вищих шкіл Німеччини.

. 1910 . . . – .

У жовтні 1889 р. вчений захистив магістерську дисертацію «Материалы по изомерии кислот фумаровой и малеиновой». Його було затверджено в ступені магістра хімії та призначено на професорську посаду. Результати, отримані під час роботи над дисертацією, дали підстави для висновку про неможливість досягнення відповідей на питання в площині ізомерії без застосування методів фізичної хімії, а саме термохімії. 12 листопада 1893 р. І. П. Осипов здійснив захист своєї головної праці – докторської дисертації «Теплота горения органических соединений в ее отношениях к явлениям гомологии, изомерии и конституции». Учений отримав ступінь доктора, його затверджено у званні та на посаді ординарного професора кафедри хімії. Із його ім'ям пов'язана низка заходів, спрямованих на поліпшення матеріально-технічної бази хімічної лабораторії університету. Науковець викладав хімію і в інших навчальних закладах та на курсах, читав публічні лекції з хімічної тематики, вів просвітницьку та благодійну діяльність.

У 1906 р. І. П. Осипова як одного із найавторитетніших фахівців хімічної науки запрошено до Харківського технологічного інституту на посаду професора органічної хімії з одночасним завідуванням хімічною лабораторією. Це було не випадковим, адже на початку ХХ ст. ХТІ став провідним вищим навчальним закладом на території нинішньої України в галузі хімічної технології. Учений викладав не лише органічну, але й неорганічну, аналітичну та фізичну хімію. Окрім ХТІ, у ці роки він продовжував читати курси з хімії і в інших навчальних закладах Харкова, зокрема, в Харківському університеті, Жіночому медичному інституті, на вищих

жіночих курсах. Для студентів юридичного факультету університету вчений розробив авторський курс «Наукові основи експертизи в справах про підпал та про підробку». Як фахівця, його неодноразово запрошували для проведення різноманітних судових експертиз. І. П. Осиповим створено надзвичайно популярні серед студентства навчальні посібники, зокрема, «Краткий курс фармакологии с рецептурой и бальнеологией», підручник із органічної хімії, що видавався сім разів та підручник із неорганічної хімії, який видавався тричі, низку наукових праць. У 1910 році науковця відряджено до Європи на міжнародну виставку до Брюсселя, а також у міста Росток, Бонн, Кіль, Амстердам із метою вивчення досвіду викладання хімії. За редагуванням вченого у 1912 році випущено напівтом «Физика и химия» «Народной энциклопедии научных и прикладных знаний».

Початок Першої світової війни ускладнив діяльність навчальних закладів. У 1914 р. І. П. Осипов увійшов до складу комісії, метою якої було опрацювання питань щодо виготовлення лабораторіями ВНЗ деяких медикаментів для потреб армії. У лютому 1915 р. І. П. Осипова на три роки обрано директором ХТІ. Окрім суто навчальної роботи він був вимушений опікуватися питаннями додаткового фінансування, поліпшення матеріального становища працівників у зв'язку з подорожчанням життя, відстрочкою від військового призову студентів тощо. Для вирішення питань оборонної тематики в ХТІ створено Військово-технічну комісію. Механічну лабораторію та її майстерні переорієнтовано на потреби військового часу.

Інститут виконував замовлення на виготовлення обладнання військового призначення, зокрема, токарних верстатів для обточування артилерійських снарядів тощо. У квітні 1916 р. у Петрограді І. П. Осипов взяв участь у нараді з питань виробництва хімічних препаратів для військових потреб. Враховуючи, що чимало чоловіків були мобілізовані до війська, І. П. Осипов разом із однопумцями з Південно-Російського товариства технологів запропонував створити в Харкові жіночий вищий технічний навчальний заклад. Восени 1916 р. відкрито Харківський жіночий політехнічний інститут, директором якого став І. П. Осипов, а навчання здійснювалося на базі ХТІ.

Загострення суспільно-політичної та економічної ситуації, викликане жовтневими подіями та громадянською війною, не сприяло нормальному функціонуванню інституту. Навчально-матеріальна база не розвивалася. ХТІ переживав більшовицькі реквізиції. За німецької військової присутності стан погіршувався. У креслярському (нині – ректорський) корпусі знаходився лазарет, для опалення якого забирали дрова в інституті. У головному корпусі влаштовано стайню. Вікна будівель стояли без скла. Багато приміщень було зайнято під квартири для німецьких лікарів та казарми, під штабну канцелярію тощо. У цих умовах І. П. Осипов, як ректор, проявляв надзусилля щодо підтримки функціонування інституту. У травні 1918 р. сплив термін перебування І. П. Осипова на посаді ректора. Руйнування усталеного ритму життя та наукової творчості не могло не позначитися на фізичному та моральному стані вченого, що погіршав у зв'язку з важким захворюванням. 4 листопада 1918 р. І. П. Осипов пішов із життя. Рада ХТІ, вшановуючи пам'ять І. П. Осипова, ухвалила рішення розмістити портрет ученого в професорській хімічного корпусу та оголосила збір пожертв на започаткування стипендії його імені. Цю ініціативу підтримало і студентство. Через складнощі того часу пропозицію не було реалізовано.

І. П. Осипов зробив значний внесок у розвиток теоретичної, неорганічної, органічної, фізичної, аналітичної хімії; поліпшення викладання хімії майбутнім медикам. Помітними стали його напрацювання в галузі історії хімії, історії вітчизняної вищої школи. Творча спадщина вченого нараховує 217 наукових праць, перекладів, редагувань, лекцій, рецензій, повідомлень, телеграм тощо. Учений представляв університет та ХТІ на низці наукових з'їздів країни, зокрема, на I-му та II-му Менделєєвських з'їздах із загальної та прикладної хімії; на VIII, IX, XI, XII та XIII з'їздах Російських природодослідників та лікарів, а також на III Всеросійському з'їзді з технічної та професійної освіти.

І. П. Осипов отримав значне визнання у вітчизняному та міжнародному наукових середовищах. У 1879 р. його обрано секретарем, а у 1891 р. – головою фізико-хімічної секції Товариства дослідних наук при Харківському університеті (із 1893 р. – Товариство фізико-хімічних наук при Харківському університеті), яке вчений очолював протягом 27 років. У 1887 р. його обрано до складу відділення хімії Російського Фізико-хімічного товариства. У 1888 р. І. П. Осипов став членом Паризького, а в 1889 р. – Берлінського хімічних товариств. Високою була і державна оцінка його науково-викладацької та громадської діяльності. Учений мав цивільний чин дійсного статського радника та був нагороджений вісьмома нагородами. У травні 1911 р. І. П. Осипову було присвоєно звання заслуженого професора. Серед найвідоміших учнів та послідовників І. П. Осипова – О. Й. Гундер, М. О. Валяшко, Г. В. Коршун, К. В. Ролл, Г. Ю. Тимофєєв, Б. Н. Тютюнников, що гідно продовжили справу свого вчителя. Пам'ять про цю Людину з великої літери має бути збережена для майбутніх поколінь політехніків.